

La vida, a les colònies

o «els llauradors del País Valencià a la fi de l'edat mitjana», segons Pau Viciano

Miquel Barceló

El títol correcte del llibre recent de l'historiador Pau Viciano és, de fet, *Els peus que calciguen la terra* (PUV, 2012), que, a la vegada, és la part final de la metàfora orgànica, tan antiga com inepta, que diverses tradicions culturals i polítiques usen per descriure, valga'm Déu, el cos social, a l'extremitat inferior del qual hi serien aquests peus, «los pagesos qui la colren e exerciten per llur ofici tot temps» segons escrigué el venerable Francesc Eiximenis (*Lo cristià*, redactat entre 1379 i 1386). Evidentment, qui pensà la metàfora orgànica es considerava part del cap d'aquell cos que tenia els peus sempre ocupats en el treball de la terra i que, en conseqüència, nodrien tot l'organisme.

Bé, vet aquí una classificació neta de les funcions o ordres socials, pensada pel

cap, atès que, com és experimentat i sabut, els peus no pensen. El cap «és aquell qui ha lo regiment o senyoria», proclama Eiximenis. I els ulls i les orelles són els jutges i oficials. De la resta, cos avall, ja s'ho poden imaginar, militars, capellans, cancellers, menestrals, etc. Però no hi ha boca, justament. És un cos, aparentment hermètic, sense circuit de nutrients. Tot està presentat així per fer creure que, tal com apareix en la freqüentació humana, el cap conté els factors principals de la persona, determinats, a la vegada, pel gran forat de la boca. El que no és evident és que això sigui equiparable al «regiment o senyoria». El cap no només parla, sent i veu sinó que també, i sobretot, menja. Per això el forat obscur de la boca és, normalment, sostret d'esment en les apol·línies descripcions de la suposada analogia de la societat com a cos. Quan, justament, tota la classificació el que pretén és atorgar una articulació al procés desigual de fer i distribuir amb perversió els nutrients d'aquell cos que, per força, passen per la boca.

I també és mentida, i molt grossa, que els peus siguin els pagesos, més enllà de la beneitura que articuladament sostenen tot el cos, o de l'obvietat que trepitgen la terra. Tot plegat, un engany, i barroer. I d'aquest engany, però, molts llibres d'història en van plens. En Pau Viciano és, crec,

Miquel Barceló Perelló (Felanitx, 1939) ha estat durant molts anys catedràtic d'Història Medieval a la Universitat Autònoma de Barcelona. A més de nombrosos articles i edicions, és autor, entre altres, d'obres com *Arqueologia medieval. En las afueras del medievalismo* (1988), *The design of hydraulic systems in al-Andalus* (1998), *Musulmans i Catalunya* (1999), *Les jardins de la vielle ville de Sanna, Yémen* (2004) i *El sol que salí por Occidente. Estudios sobre el Estado omeya en Al-Andalus* (PUV, 2010). També ha publicat textos de factura literària com *El terme de Manacor* (Ensiola, 2007) i *Trenc d'alba* (La Magrana, 2009).

ben conscient d'això i, per tant, a la plana abans de l'índex del llibre reproduceix el text de n'Eiximenis. El lector, doncs, està parcialment avisat.

Tot el llibre, en efecte, tracta de com es duen a terme les operacions necessàries, a la vegada exactes i grolleres, per fer una captura estable d'allò produït pels peus que calciguen la terra, extremitat del cos aquell que, contràriament, al dibuix clerical té una boca voraç.

L'autor examina, des de les perspectives més rellevants, tot el procés complicat d'aquesta captura finalment institucionalitzada. Tot plegat un problema historiogràfic convencional discutit centenars de vegades en forma, adesiara, de recull de contribucions. Sobre la qüestió de la transició del feudalisme al capitalisme. Justament, els historiadors solen tenir com a objectiu explicar aquest tipus de coses dotades de la qualitat persidiosa de ser, a la vegada senzilles i complexes. I sovint la mateixa complexitat, tant del procediment analític com de la cosa mateixa, fa perdre de vista la seva també genuïna senzillesa. I així com el clergue ha dibuixat el cos social, acabat en els peus, tothora actius conreant la terra, i ometent però de situar en el cap el nas i el traç profund de la boca —els sentits del menjar— pel qual entra el nodriment, hi ha un exercici historiogràfic consistent també a fer veure que l'acte substancial primigeni del nodriment i qui el fa possible, és un supòsit perenne, un principi ineludible, però no necessitat, tan substantiu com és, d'explicació concreta en cada cas, com si fos, de fet, quelcom, un succés que paradoxalment sustenta tots els altres que ocorren en les societats humanes però que, en canvi, pot ser percebut com aliè o, millor dit, previ, i doncs fora del

gruix dels esdeveniments i la morfologia socials. I a més, en conseqüència, esborrat en l'al·legoria del cos orgànic de les societats. Aquestes perspectives creen la il·lusió d'haver pogut sortir del camp gravitatori generat contínuament pel pes enorme que té el nodriment de les societats humanes i així, alliberats, certs historiadors cerquen, tanmateix, alternatives a la ingravidesa atès que el canvi social només pot ser concebut dins sistemes on no hi ha éssers solitaris errant, i en dejú. I davant el fet de la certesa inequívoca del canvi social i de la desigualtat innegable que el produeix, la historiografia, sortida d'aquell camp gravitatori primigeni, en cerca d'alternatius i així proposa que els factors de canvi puguin provenir de les idees, de les religions, dels mercats, de les ciutats alternativament, en successió, o tots junts a la vegada, un poc de tot, si es vol, i no hi ha verificacions possibles, perquè de fet no hi ha matèria. Perquè, per exemple, com es distingeix un que diu que creu en Déus i un que ho simula, sobretot si són tots dos morts? O com se sap que un pagès obeeix de grat els senyors malgrat notaris o clergues que ho diguin? Tots, en canvi, estaríem d'acord que sense factors coercitius els ordres socials més antics no haurien estat com els coneixem ara. Tanmateix, no sabríem explicar aquests factors de coerció altrament que íntimament associats al fet d'assegurar el que, no sense condescendència, i molta inexactitud, els historiadors anomenen «accés als recursos», és a dir, el nodriment. Ja hi som, i de ple, als peus que calciguen la terra.

D'acord, deixeu-me dir, simplificadament, això: en el Paradís no hi havia ni pagesos ni ciutats, ni mercats, sinó dos recol·lectors inicials. Però eren dos que

menjaven, tant com, després, ho feien a l'exterior. Regia, doncs, el mateix principi. La diferència principal era el treball que hi haurien de posar, per reproduir els nutrients. I aquesta ha estat la memòria de l'espècie humana, o de gran part d'ella.

Per molt prolixos que puguin arribar a ser els procediments d'anàlisi sobre aspectes principals de com es controla i s'extreu aquest treball humà, hauran d'acabar fent referència al fet senzill i primordial d'aquesta captura estable.

Sense aquest referent final l'examen racional de les societats passades i presents és, senzillament, impossible. I per això les dues perspectives historiogràfiques –les velles denominacions d'escola que parlen de «nominalistes» i «realistes» em semblen prou escaients per classificar-les, a grans trets– són de fet irreconciliables perquè sorgeixen de percepcions diferents sobre com confeccionar la memòria de l'espècie i el sentit que pot tenir l'ofici de fer aquest registre. Per això, la desavinença és inevitablement, també o sobretot, política.

En general, pel llenguatge els reconeixereu, i no només per la selecció de temes que, per exemple, fins a mitjan segle passat constituïen un registre limitat a l'anomenada «història política», sinó justament a partir dels processos de descolonització universal, per l'aparició descontrolada de nocions que implicaven argots d'especialista, procedents de les noves «ciències socials», com la sociologia, l'antropologia o la mescla d'ambdues, i finalment de l'economia a través de la història econòmica.

És clar, ara, que aquest idioma és el predominant per descriure la realitat social o tot just la realitat. Creixement, mercat, intercanvi, i una causalitat gairebé automàtica entre altres coses, que sembla ser com-

preensible per a tothom, o si no ho és, el responsable de no entendre-ho és la persona que no ho entén. Jo, per exemple.

En la meua opinió, els del sector més lúcid i rigorós dels «nominalistes» –diguem-ho així– que adopten l'argot i els seus suposats continguts tenen la creença que finalment estan tocant la matèria que és pròpia dels «realistes» –també diguem-ho així–, i que per tant, el fons de la discrepància tot sovint evident ha de raure en un altre lloc menys principal o en un desvari subjectiu.

Posaré un exemple procedent del llibre d'en Viciano. Per a veure la seva rellevància convé advertir, de primer, que el llibre és un extraordinari exercici de rigor en observar com socialment s'ordena tot a partir de la gravetat d'allò tan senzill, com a objectiu, d'apropiar-se establement de la feina d'altri. No fa tant de temps d'això, del capturat se'n deia excedent, un terme erroni perquè deixava creure que els detractors actuaven només sobre un producte, o una feina, això no estava mai clar, que sobrava. Quan, de fet, la renda, això sostret, es fa constantment usant tota mena de procediments i en un conflicte permanent entre els qui la volen fer i obtenir i qui fuig d'entregar-la, o, fins i tot, s'enginya per no produir-la.

En Viciano és molt conscient de tot això i, per tant, és extremadament acurat amb el llenguatge, sabent que aquest reflecteix la netedat conceptual pròpia del coneixement. Tanmateix, en Viciano es deixa emportar qualche vegada, per aquest idioma il·lusori que obscureix els significats. En, almenys, cinc vegades l'autor parla del que seria estrictament un fet extraordinari: la «circulació de terra» o «circulació de parcel·les de terra» (pp. 79, 185, 18). Es

tracta d'una figura retòrica que en grec es deia *adénaton*, *impossibile* en llatí, obstaculació, impossible: allò que va contra les lleis de la natura.

El lector, certament, endevina el que vol dir allò tan enrevessat: la successió de drets legals sobre trossos de terra específics, la qual cosa tothom sap que s'inscriu dins un entramat institucional regulat en darrer terme per consensos i una qualsevulla força organitzada. En canvi l'*adénaton* permet crear la ficció, tot i que momentània, que es tracta d'un fenomen natural, intrínsec, lluny de les severitats notariales. En sortir dels usuaris de l'argot, l'expressió no té sentit i el lector ja detecta aviat el que allí s'amaga. Perquè es tracta d'això en el fons, de la creació fins on sigui possible d'idiomes paral·lels que permetin fer narracions històriques descomptant-hi sempre el fet inaugural, el bessó de l'expropiació de treball, de la dominació humana.

I aquesta expropiació i tots els mecanismes socials per assegurar-la és l'objectiu, justament d'en Viciano. El cas de la infiltració en la seva exposició, rigorosa i sense contemplacions, del lèxic insignificant ve a ser excepcional i sens dubte arrossegat de l'argot d'especialistes, sobretot francesos, crec.

En altres ocasions, però, com veurem més endavant, sembla com si a Viciano li tremolés la mà justament quan ha de descriure els aspectes que poden resultar més inquietants d'aquella fabricació de la renda a la societat colonial valenciana, erigida entorn dels llauradors. Perquè el llibre tracta d'això, de la fabricació desigual de la renda entre colonitzadors i colonitzats després de la gran conquesta començada el 1238.

Llegit el títol de la portada, que es fa comprensible en la llarga citació de Fran-

cisc Eiximenis, tot just abans de l'índex i el subtítol, on es concreta –al País Valencià i a la fi de l'edat mitjana– l'enunciat general dels suposats components del cos social, el lector, tanmateix, va enganyat. Perquè resulta que a la introducció, a la pàgina 16, en Viciano, sense previ avís, comunica al lector que el seu objecte d'estudi, *els peus que calciguen la terra*, era de fet, una pagesia dividida, escindida entre uns camperols d'origen andalusí i els descendents dels colons catalans i aragonesos. Compte, doncs. Si no vaig errat, aquest probablement és el primer llibre sobre el funcionament integral d'una societat colonial una vegada ja constituïda, setanta anys després del seguit d'accions armades necessàries, de guerra, per fer possible l'establiment de pagesos i gent forana. Aquest primer acte està contat de manera formidable i escrupolosa per Josep Torró en el seu llibre *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)* (PUV, 1999).

L'estudi de Viciano és, així, una continuació aparent del de Torró. És tal vegada, però, només successiu, perquè el subjecte de recerca ha canviat notablement. Els indígenes «musulmans», en paraules de Viciano, haurien estat minoritzats i arraconats pels colonitzadors cristians; tanmateix, continuarien constituint una àmplia minoria fins a temps moderns, quasi la meitat dels pagesos, i donarien així una configuració molt particular a la societat rural valenciana (pp. 16-17).

De sobte, doncs, el lector, comptant que no tengui idees prèvies sobre el particular –que ja és molt comptar– es troba amb un text de comprensió difícil però perceptiblement central en el futur del llibre. Sobretot perquè fa afirmacions sobre

una cosa tan principal com augments, o disminucions, massius de poblacions que tothom, en especial els lectors diguem-ne de mena «realista», consideren que requereixen explicació.

Però, justament aquí, en aquesta referència concisa i anticipatòria del problema gran de tot l'estudi, a l'autor, crec que li tremola la mà. Com a la major part, jo inclòs, dels qui ens hem dedicat a aquestes qüestions ens ha tremolat també, just aquí. Miraré d'explicar-ho.

Per començar, el lector, segurament no té dubtes en la identificació de qui eren els «colonitzadors cristians», també més endavant revelats, sobretot catalans i aragonesos. «Cristians» sembla atorgar a «colonitzador» un propòsit civilitzador i congruent que, de per si, «colonitzar» no té necessàriament.

Més endavant, a les pàgines 181 i 210, en Viciano, de manera sorprenent i magnífica, crea la figura lèxica de «llaurador cristià mitjà» per fer referència a aquest colon. Per a un lector com jo resulta bo d'entendre i la figura és prou precisa. Jo som, per les dues branques familiars, un descendent clar d'aquest «llaurador cristià mitjà», però a Mallorca. Fins aquí bé, la qüestió és que un nombre considerable de lectors poden tenir dubtes, i molt raonables, sobre qui eren aquests «indígenes musulmans» que una ratlla més amunt eren al·ludits com «camperols d'origen andalusí».

Aquesta indecisió lèxica pot ser percebuda pel lector com confusió conceptual i de fet, ho és. No per falta d'intel·ligència o rigor de mètode sinó perquè són denominacions obtuses, resultat de compromisos historiogràfics de sentits divergents. ¿Com pot ser, per exemple, indígena un musulmà que és estrictament aliè o forà a

la història d'Espanya i a la de Catalunya? O, què és, en rigor, un origen andalusí? Sense explicacions prèvies un lector qualsevol pot perfectament no entendre-ho o, el que és pitjor, atribuir l'embolic lèxic a querelles innecessàries d'escola o caprici d'acadèmics.

La cosa es complica amb l'afirmació que aquells improbables «indígenes musulmans» eren sotmesos a una progressiva «minorització», tot i que imperfecta, al capdavant, és a dir no exterminats. Que sí que finalment ho foren però més tard, fora del llibre, com si diguéssim.

Perquè, què vol dir «minoritzar»? És un terme relativament nou que —que jo sàpiga— el ram de sociolingüistes fa servir per a designar la disminució d'una llengua deguda a la pressió d'una altra. Aquesta formulació metafòrica, perquè omet els parlants i atorga a les llengües una entitat protagonista que en realitat no tenen, ja s'entén prou dins els marges difusos de no dir del tot el que es vol dir.

En canvi, si el que es «minoritza» són directament persones el verb és, en la meua opinió, del tot inconvenient atès que la disminució, a partir d'un tot originari, implica la destrucció de llinatge, alteracions irreversibles dels sistemes de reproducció social d'un grup humà. Minoritzar, dit així, refusa de donar les explicacions exactes i crues dels procediments necessaris per a dur a terme aquesta acció de disminució, per progressiva que fos, d'un fragment de l'espècie que d'aquesta manera, sense ningú que se'n faci el càrrec, sense descendents, esdevé immemorable.

I, com he assenyalat abans, és aquí on li tremola la mà a en Viciano i és també un lloc comú, on a tots, en especial els del costat dels realistes, ens hi ha tremolat tam-

bé. Perquè a veure, ¿com s'ha de dir això que ocorre sistemàticament a partir de les primeres dècades del segle XII i que consisteix, justament, en el desplaçament forçós i mort, si s'escau, de poblacions organitzades políticament i amb vida social pròpia?

L'absència d'un lèxic apropiat, analíticament contrastat, és clamorosa i una font perpètua d'obscuriment del subjecte i de malentesos irracionals. En Josep Torró ha anat fent l'esforç, agudíssim, d'elaborar una narració de la conquesta de València en els seus termes més estrictes no descuidant, d'altra banda, de qüestionar, per impugnar-lo, el terme central mateix –la reconquesta– entorn del qual es basteixen els relats falsos de les conquestes d'al-Andalus i les seves conseqüències.

No puc avaluar el ressò que pot haver tingut l'esforç. El propòsit d'en Torró era ben clar: «Pour en finir avec la Reconquête?». Entre els hispanistes segur que n'ha tingut ben poc. Ells, en especial els francesos, però també els saxons, saben íntimament que, justament això, la «Reconquista», és el passat d'Espanya, i un tipus de passat, que no s'ha de tocar, que no admet finalment escrutinis, i no ho fan. No fer-ho resulta encara menys extravagant que les represàlies –o la manca de favors i d'acollides– que contra ells s'exercirien.

Dir minoritzar, l'ús que se'n fa, és un compromís, un pacte acadèmic just tolerat pel que té precisament de subjecte eludit, d'impersonal, diguem-ho així, d'història natural de la destrucció. Perquè aquest és el mot convenient i adequat: al-Andalus fou destruït peça per peça, a partir de les primeres dècades del segle XII, les parts aragoneses, i amb administratiu fervor i aplicada logística des del 1148, les preses de Tortosa i Lleida i cap a l'Oest de l'Ex-

tremadura lleonesa. Amb moltes diferències, però, que no han estat pròpiament advertides i divulgades, tot i que històricament són ben notòries.

Per entendre com es va minoritzar la població indígena, a menys de la meitat del seu tot original, enfront d'uns colons catalans i aragonesos cada cop més profusos i actius, que en Viciano, a la pàgina 55 ja ho dona com a fet irreversible durant el XIV i el XV, el lector haurà d'acudir al llibre de Josep Torró abans esmentat, que ve a ser un primer volum d'aquesta nova narració crítica de la conquesta –nom problemàtic també– i colonització del que serà el País Valencià i, molt principalment, d'un procés de colonització medieval europeu, el millor conegut i descrit fins ara.

Tot i que el segon capítol tracta explícitament d'un món camperol complex i desigual, dels orígens «d'una fractura decisiva entre indígenes musulmans i colons cristians», a partir justament de l'acte inicial de la conquesta, desallotjaments, segregacions i mort, en Viciano defuig una consideració particular i separada d'aquest món camperol. I el lector no és informat de l'abast i sentit d'aquesta desigualtat, sinó que s'ho va trobant al llarg de tota l'anàlisi dels «peus que calciguen la terra», dels llauradors que construïren la colònia. I així s'ha d'esperar fins a la pàgina 213 per a veure un dibuix ben perfilat de com finalment i provisionalment havia quedat tot, a les darreries del segle XV, tot just quan Colón arribava al que seria Amèrica. Més del 42% dels camperols del regne de València eren musulmans. Els llauradors cristians eren majoritaris «però no de manera aclaparadora». Dins de cada estrat hi havia complicacions socials que feien difusos els traços del dibuix. Però en tot cas «es

tractava... d'una realitat social segmentada, travessada sobretot per una frontera ètnica que no només era religiosa o cultural, sinó que separava dos mons que es perpetuaven des del segle XIII, el dels indígenes andalusins i el dels colons catalans i aragonesos. Era la presència d'una pagesia musulmana sotmesa a condicions més dures que els llauradors cristians, pel volum de les extraccions i per les connotacions servils de les obligacions específiques que havien de suportar, el fet que, per ell mateix, ja permet afirmar el pes determinant que tenia la senyoria en la reproducció de les explotacions agràries camperoles». I segueix: «...per a la noblesa el domini sobre els vassalls musulmans tenia una importància fonamental: pot estimar-se que més del 60% dels camperols de senyoria eren musulmans i, si es té en compte que, a grans trets, produïen el doble de renda que els cristians, això significava que aportaven el 75% dels ingressos que la classe aristocràtica, presa en conjunt, obtenia dels seus dominis». I finalment: «La «llibertat» o la «franquesa» dels llauradors cristians recolzava, doncs, sobre la «servitud col·lectiva» dels camperols musulmans. Més encara: es pot estimar que la majoria de la renda feudal produïda en tot el regne, incloent-hi les senyories particulars i les batllies del domini reial, provenia dels vassalls musulmans, ja que representaven un 40% del total de camperols, però les càrregues a què estaven subjectes duplicaven les dels llauradors cristians. En aquest sentit es pot afirmar que, no sols l'aristocràcia laica, sinó el conjunt de la classe feudal valenciana es nodria, sobretot, de la renda satisfeta per la població rural d'origen andalusí. I això significava també que les estructures senyoriales, a través d'aquesta sostracció,

determinaven la viabilitat econòmica d'un ampli segment de les explotacions camperoles» (p. 219).

Després d'haver-ho mirat per davant i per darrera, per tots els costats, l'autor, en Viciano, conclou això. Finalment, tot dit. I jo aprofitaré aquesta rotunda conclusió, aquest coneixement, per fer notar un parell d'aspectes, presents en la prosa rigorosa d'aquesta conclusió, que, tanmateix, denoten una feblesa i indecisió historiogràfica que, atès que és de caràcter general, en Viciano no pot evitar. Per començar jo no crec que les xifres sobre les quals se sosté la desigualtat colonial siguin gaire discutibles. Segurament poden ser refinades però les magnituds de les distintes gravetats de la renda girant en torn de la colonització són de difícil rebuig.

Tot plegat, des del naixement de la colònia fins a les darreries del segle XV, minorització feta amb resistències, és veritat, però amb implacable final, un horror, la fantasia de la dominació duta escrupolosament a terme. No gens casual. Amb precedents a Lleida i Tortosa, i més recents a Mallorca. Un horror perfectament fet, però no contat, almenys del costat dels conquerits. No hi ha relat, tant hi és, però. La velocitat de la minorització resulta ser caribenya. Des del 1493 al 1520 els indígenes de La Española –actuals Santo Domingo i Haití– foren reduïts quasi del tot. Un quasi sobri, segons els comptes fets per frares dominicans. Així que no cal, en rigor, que hi hagi un relat des de l'altra banda per advertir-ne l'horror. S'hi pot accedir per la raó, pel seu exercici, sempre que es tenguí present que l'historiador tracta de restituir la memòria de l'espècie humana i fer-se'n el guardià o, almenys, va anotador pacient si es vol evitar el dramatisme.

Marlowe, l'impecable narrador, creat per Joseph Conrad, per explicar el viatge al cor de la foscor (*Heart of Darkness*, Oxford University Press, 1980, pp. 140-141), ja adverteix que «la conquesta del món, que, en general, vol dir prendre'l als qui tenen una complexió diferent o nassos lleugerament més plans que nosaltres, no és, si es mira una bona estona, una cosa bonica» (traducció meua, MB).

Surt, doncs, sempre el mateix, però no és exactament igual cada vegada. Per això els esforços analítics, com el de Viciano, valen tant la pena. No perquè descriguin variants d'un universal irremeiablement complert i, doncs, rutinari sinó perquè aquesta destrucció de llinatge —expressió de Bartolomé de Las Casas— només ocorre com a resultat deliberat, intel·lectualment concebut i amb voluntat d'amagar-ho, i per això, ha de ser descrit i explicat sempre de bell nou, tanta és la variabilitat dels factors que hi intervenen. No són cadascun còpia d'un original humà primigeni, inscrit en la constitució de l'espècie. Ja he esmentat abans que aquestes conclusions d'en Viciano, tot i ser exposades amb precisió i solvència, poques vegades abans aconseguida, tenien esquerdes expressives que eren, però, ja ho he fet notar, historiogràficament comunes. Ni l'autor, al final, ni els lectors, també al final, no sabem amb certesa qui eren els minoritzats, tan fortament destruïts.

A les planes esmentades, com igualment al llarg del llibre, hi figura tot el repertori de noms que s'adjudica als, diguem-ne, dominats, a aquells que sent allà són, de cop, sotmesos per catalans i aragonesos, cristians, a alteracions, per mor de guerra, en la seva composició social. Si es vol ressaltar la seva dimensió religiosa

se'ls diu musulmans, però també indígenes, colonitzats si es prefereix insistir en el fet de la seva anterioritat local, o en el resultat submissiu de les accions de guerra introduïdes per altri, o andalusins, el nom àrab de resident a al-Andalus, mot d'origen incert aparegut en una moneda el 717. Aquesta apel·lació és historiogràficament recent i es pretén que sigui un nom col·lectiu i plausible que defugí els termes estrictes de la dimensió religiosa en què habitualment se cerca restringir aquesta història de destrucció.

Hi ha, a més, els termes populars de moro i sarraí, aquest darrer essent la forma coetània en què apareix en els textos notariaus, opuscles religiosos i en el mateix *Llibre dels Fets* del rei En Jaume.

En rigor, doncs, no tenen nom pròpiament. Com tampoc, de fet, ni les seves semblances i trets físics són considerats ressenyables, amb qualque molt escadussera excepció. Els paisatges ocupats tampoc són dignes d'esment especial. Tot el contrari del que fa Colón en el seu diari el 1492 i en els seus primers informes el 1493 i posteriorment. L'apropiació d'Amèrica generà, entre altres coses, una prodigiosa literatura d'esverament i de fascinació descriptiva que permeten una lectura antropològica i etnogràfica, dels espanyols mateixos també, inacabable.

Res d'això succeeix en la destrucció d'al-Andalus, fora del text excepcional, admirable, del *Llibre dels Fets* del rei En Jaume, molt mediocrement estudiat, per altra banda.

Es pot dir que mai, que jo sàpiga, un procés de destrucció tan persistent i ben fet i que ha generat tant de paperam administratiu respecte als colonitzadors s'ha mostrat tan indiferent respecte al grup

destruït. No és fàcil interpretar aquesta desídia. En qualsevol cas, aquí tenim una qüestió de noms ben fusteriana. En Viciano, és clar, no l'ha resolta i, com tots els qui ens hem dedicat, d'una manera o altra, a estudiar aquest procés de destrucció, ha fet un ús no gens sistemàtic de tots els noms disponibles per a designar el subjecte sense fesomia.

Naturalment, el fet està connectat amb l'ambigüïtat profunda, historiogràficament construïda de si tot allò era «una reconquesta» o «una conquesta», que ja he esmentat abans. Però també és degut, i això és de menor percepció, a la circumstància que no hi ha supervivents. Així de clar. No queda ningú, fa molta estona, per reclamar ni noms ni llocs. La historiografia ho ha usurpat tot, dona i lleva noms. El desenvolupament recent d'una arqueologia d'al-Andalus, és, per això mateix, un esdeveniment excepcional, però no podrà mai substituir supervivents, per residuals que haguessin sigut.

És a dir, quan a Viciano li tremola la mà és, de fet, una tremolor col·lectiva de l'ofici d'historiador, de tots nosaltres, incapaçs fins ara de fer servir un lèxic adequat per transmetre al fet de les conquestes i creació colonial.

Fent, però, l'estudi integrat de la pagesia colonial desigual ha mostrat dues coses que mai no s'havien vist adequadament bé. Una, que el factor religiós de suposada confrontació no és imprescindible en la narració de l'organització de la colònia i dels procediments per dur-la a terme. Es pot fer una explicació coherent i sòlida sense tenir-lo present. No és determinant. Si que té un paper, en canvi, decisiu en la creació de «l'antagonista» desproveït de capacitat d'ordre polític legítim –*dominium*

és el terme tècnic– i, per tant, susceptible de ser manejat i destruït, minoritzat en suma. En això sí que l'Església va fer-hi una contribució decisiva però no és la causa de les expedicions catalanes contra Mallorca i València. Aquestes expedicions són, almenys, trenta anys anteriors a la formulació de sant Tomàs d'Aquino de qui eren els infidels, el grau d'infidelitat i les formes corresponents de força aplicable a cada estrat de barbarisme. Els fets d'En Jaume resolen pràcticament les qüestions exposades a la *secunda secundae* (1265-1274). És clar que la qüestió ja estava discutida i quasi resolta eclesiàsticament des de la Segona Croada, a mitjan segle XII, però la seva formulació no era contundent fins a la *secunda secundae*. Era prou coneguda i estesa, però, per a formar part del regiment de la guerra practicada contra Tortosa, Lleida i Lisboa.

Tota la mecànica de la desposseïció ja estava, en els seus trets generals, assajada, inclosa la negació del principi de legitimitat d'ordre polític que convertia els possibles subjectes –els sarrains– en objectes de susceptibilitat venatòria. La qüestió d'aquesta subversió, i les conseqüències que tenia sobre la guerra van ser discutides molt més tard per Bartolomé de Las Casas, respecte als indis americans, en refutació de les tesis de Juan Ginés de Sepúlveda i debatudes a Valladolid el 1550. Per això mateix en Viciano pot descriure la minorització i el nou ordre colonial sense fer més que una referència vaga al factor eclesiàstic en la creació intel·lectual de la desigualtat dels bàrbars.

I la segona cosa és que l'estudi d'en Viciano mostra clarament que la colonització, lluny de ser un afer de guerrers i minories, era una pràctica que implicava de

forma diligent i exhaustiva una altra pagesia dominant. Era un negoci de tots i ningú no en podia fugir d'aquell domini extrem sobre altres.

Aquesta constatació només es podia fer adequadament a partir d'un estudi integrat de com les dues pagesies desigualmente girant entorn de la renda senyorial nodrien aquell estrany monstre sense boca, descrit per Eiximenis. Els estudis separats i parcials sobre moros, musulmans o mudèjars mai no haguessin permès veure com funcionava realment la cosa i quin paper hi tenien els nous pagesos catalans i aragonesos, i què hi guanyaven aquests vivint a colònies.

Al meu parer, Josep Torró (*El naixement d'una colònia*, p. 17) al·ludia, justament, a això, en afirmar que la història de «la conquesta i les seves conseqüències» del País Valencià, tot i haver-se tornat complexa i refinada tècnicament, es feia sempre «sobre un fons d'estranya 'normalitat'». Encara que s'escrigués separatament la nova vida colonial catalana i aragonesa transcorria, tanmateix, per damunt de la dominació d'indígenes, moros o mudèjars, tractats historiogràficament a part. Tothom ho sabia, però, que hi havia connexions íntimes i complexes entre els dos estrats. L'estudi d'en Viciano, ja ho he dit, ha acabat amb la compartimentació deixant al descobert l'anormalitat, sense coartada, de viure a les colònies, l'estranya anormalitat.

Aquella observació d'en Torró, que no era –crec– de passada, encara que fos breu, conté tota l'experiència i sensibilitat que posa en alerta els qui, d'una manera o altra, han topat amb narracions que proven de dur a terme aquest ocultament colonial amb prou èxit a vegades. Com en el cas

d'un conte que ara resumiré d'Albert Camus, ell mateix francès colonial d'Algèria, un *pied-noir*. El conte es diu «Les muets» i forma part dels sis que componen *L'exile et le royaume*, publicat el 1957.

És la història petita d'una vaga petita en un taller o fàbrica de botes no gaire gran. Uns obrers, Ivars, Esposito, Ballester, i d'altres, entre ells un tal Saïd, les seves famílies i un patró, l'amo del taller. Una vaga. La tibantor. La raó del propòsit, la justícia de l'afer. La solidaritat. El sindicat. Els desacords. Hi és tot, contat perfectament. La figura del patró, un tal Lassalle. I el cop de teatre final: la filleta del patró sobtadament malalta i l'ambulància que ve. El patró resulta que era un home i pare amant de la filleta, tot s'acaba disgregat amb un dels obrers, ja a casa seva, amb la dona desitjant que si fossin més joves se n'anirien a «l'altra banda de la mar», és a dir, França. En Camus s'ha oblidat de dir que tot allò tan intens, que aquell exemple, de l'any 1957, de la confrontació per la raó i la justícia i una nena sobtadament malalta amb l'ambulància que ve omplint de dubtes morals els obrers participants en l'acte succeeix a l'Algèria ocupada, la francesa, probablement a Orà. Quin joc! Repulsiu he pensat sempre.

L'estudi d'en Viciano fa difícil seguir amb la narració sobre el fons «estranyament anormal» detectat per en Torró. Aquest primer assaig d'en Viciano d'escriure una història integral de la colonització és tan gran que afecta la seva prosa habitualment fluïda. Ara és sovint cante lluda, amatent l'autor a seguir un ordre rigorós i evitar les imprecisions, i fonamentar tot el que diu. Tanmateix, com ho he assenyalat abans, l'absència d'un lèxic estricte i depurat, apte per a la descripció

de la societat que fa la colonització, sovint obliga l'autor a admetre les imprecisions contaminants de les perspectives tradicionals, i la minorització n'és l'exemple més memorable. Però ja està fet, magníficament començat. És, sens dubte, la colonització medieval, pre-moderna, millor descrita. I la que prova com fou de complexa, d'exigent per als colons, per a tots els participants en el negoci.

Per qualque estranya raó, que no és ara el moment d'examinar, la historiografia catalana refusa de reclamar aquest mèrit indubtable, aquest aconseguiment únic i que prefigura amb claredat el que serà la capacitat nova europea de domini del món, o de gran part del món, per ser més exacte. Va generar, a més, un paperam administratiu com cap altra coneguda en aquell temps a la vegada que ho féu amb la més escarida indiferència personal vers els destruïts.

Al llarg de tot el llibre el lector, o jo sí que ho he fet, es demana com és sostenible una segregació d'aquell tipus, tan severa. En Viciano, ocupadíssim en construir la seva narració, fa referències de passada a «coerció latent» (pp. 207, 218, 317) o a un «horitzó d'extinció» (p. 61).

Seria convenient, ara, desenvolupar aquests aspectes, tant a Mallorca, Eivissa o Menorca on aquest horitzó va resultar ser molt proper. No tant a València, però hi era. Tota segregació col·lectiva es fonamenta en l'eventual extermini dels segregats. I un anglès, a Irlanda, que n'entenia tant com Jonathan Swift, cap al final dels *Gulliver's Travels* planteja de forma precisa i enginyosa la qüestió tan complexa com és la dels exterminis. És pertinent el seu testimoni satíric, perquè tothom sap com

va acabar l'ordre colonial al País Valencià, amb l'expulsió dels moriscos decretada el 1609. I fou també una expulsió realitzada de forma efectiva, ràpida, perfectament administrada. Final, ben net. Inesperada? No ben bé. S'hauria de discutir. Almenys des del 1585 en els cercles funcionaris i eclesiàstics més alts es discutia, també, amb el secret convenient, que aquest tipus d'accions requereixen, com solucionar per sempre més el problema dels «moriscos». Tota una generació, almenys, va estar implicada en pensar com fer-ho (M. Barceló, 2007).

Recordem-ho breument: en aquell país els Houyhnhnm, que tenen forma de cavall, són la població dominant i els Yahoo, de forma humana, els subordinats, dedicats, sobretot, a feines que aquells els manessin. Cada quatre anys els Houyhnhnm fan una gran assemblea (IV, 9) amb un sol punt de discussió: «si els Yahoo haurien de ser exterminats de la faç de la terra». Compte, això és Gènesi 2:7, paraules grosses. Swift mai no acaba de contar, millor dit en Gulliver, per què aquesta gran assemblea no decideix mai dur a terme l'extermini dels Yahoo que, segons es diu, mereixen amb escreix ser exterminats. En quatre anys més, tot i els arguments exposats sobre la inutilitat i perillositat dels Yahoo, els sobirans Houyhnhnm tornaran a ajornar, com han fet ancestralment, la decisió terrible. Però aquest era el principi dominant, el que regia tot l'ordre social, l'amenaça permanent de fer efectiva l'extinció.

Claude Rawson (2011, pp. 256-266) fa una anàlisi finíssima dels significats de la «recurrent inacció» de la gran assemblea, que permet els Yahoo de sobreviure any rere any malgrat no merèixer-ho.

El que vull destacar és, justament, que la qüestió dels exterminis massius, planificats, és una fantasia que, una vegada plantejada amb arguments que tendeixen a crear dubtes sobre la humanitat completa dels subordinats, pot, de fet, ser realitzada. La història colonial valenciana, començada amb la conquesta acaba així. Tan abruptament com comença. El llibre d'en Viciano ha de permetre un nou enfocament de com tractar aquesta fantasia d'extermini.

És, per descomptat, un llibre seu, l'audàcia intel·lectual és tota seva, i l'esfera de narració integrada també ho és. Però, com ell a la Introducció fa notar tot d'una (pp. 15-16), sense «el que s'ha anomenat 'escola valenciana' de medievalistes» el seu llibre no s'hauria pogut escriure.

La ruptura amb el medievalisme tradicional espanyol inicialment pot situar-se el 1977 amb la impugnació pública, en un diari, del llibre *Los orígenes del Reino de Valencia* del llavors catedràtic Antonio Ubieto. Aquesta ruptura té una gran continuïtat amb l'obra d'Antoni Furió, Enric Guinot i Ferran Garcia-Oliver. De fet, la trama bibliogràfica principal del llibre d'en Viciano se sustenta, principalment, en la diversitat de l'obra d'aquests tres historiadors i en les recerques que han promogut.

En el fons, crec que el plantejament d'en Viciano és també un resultat inequívocament fusterià, cinquanta anys després. M'han dit que a aquesta escola valenciana, l'anomenen per Espanya «sedición levantina». Gent, doncs, sediciosa. Com m'agradaria, tot i no ser valencià, formar part d'aquesta banda de fusterians obstinats, decidits sempre a passar comptes. □

BIBLIOGRAFIA

- BARCELÓ, M., «Bartolomé de las Casas, moriscos i catalans. Dues notes bibliogràfiques», *Afers*, 156 (2007), pp. 113-130.
- RAWSON, Cl., *God, Gulliver, and Genocide. Barbarism and the European Imagination, 1492-1945*, Oxford University Press, 2001.
- SWIFT, J., *The Writings of Jonathan Swift*, A Norton Critical Edition, 1973.